

JOLITA LIŠKEVIČIENĖ

1695 m. Kražių rankraščio apipavidalinimas: nuo ornamento iki žemėlapio

ANOTACIJA. Straipsnyje aptariamas gerai išlikusio 1695 m. jėzuitų retorikos studijų metu Kražiuose surašyto rankraščio meninis apipavidalinimas. Trumpai apibūdinamos viso rankraščio puošmenos, kaligrafijos ypatumai, emblemų kūrimo eiga, retorikos mokymo eiliškumas. Išskiriamas ypatingas mokytojo Petro Puzinos reiklumas ir atidumas tiek žodžiui ir teksto stiliui, tiek vaizdų kalbai. Atskirai nagrinėjamas emblematis kūrėjas, skirtas pirmajam jėzuitų palaimintajam ir šventajam Stanislovui Kostkai, aptariama jo vaizdinė darna, keliamas klausimas, kuo buvo remtasi kuriant atskirus vaizdus, kokie tekstiniai ir vaizdiniai šaltiniai galėjo būti prieinami, taip pat aiškinamasi, kas sukūrė žemėlapijo tipo iliustraciją ir kaip vyko kolektyvinis darbas. Šis procesas parodo mokytojo vaidmens svarbą. Mokytojas ne tik pateikdavo užduotis, sudarydavo mokymosi programą, bet ir parinkdavo tekstinę ir vaizdinę medžiagą, patikslindavo idėjinį sumanymą ir jo realizavimo būdus, skatino inovatyvius meninius sprendimus, rūpinosi, kad būtų išlaikyta aukšta kaligrafinė ir meninė kokybė.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: XVII a. antrosios pusės LDK literatūra (lotynų); kaligrafija; jėzuitai; Kražiai; Petras Puzina.

Mokėti gražiai ir įtaigiai kalbėti pagal to laiko retorikos taisykles buvo kiekvienam jėzuitų vienuoliui privalomas gebėjimas, nes žodis traktuotas kaip pagrindinis kasdieninės veiklos įrankis. Didelis jėzuitų mokyklų tinklas ir aukštus reikalavimus kelianti mokymo sistema ugdė daugeliui sričių tinkamus jaunuolius. Paprastai jėzuitai savo brolių aplinkoje susikurdavo ir patys

išlaikydavo visą galingą vienuolinio gyvenimo ir edukacijos sistemą, tarp jų auklėtinių buvo žymių dėstytojų, architektų, dailininkų, rašytojų, vertėjų, knygų spaudėjų ir kitų.

Kaip tik tokią mokymo sistemą atspindi 1695 m. retorikos kurso klausytojų parengtas didžiulis rankraštis¹. Šis 694 puslapių foliantas taip pat rodo studentų retorikos mokymosi metodiką ir atspindi programą, kuri darėsi vis sudėtingesnė, – nuo kalbų iki poezijos, nuo eiliuoto teksto su vaizdu iki artificiozinės kūrybos, nuo savarankiško iki kolektyvinio darbo².

Pirmiausia aptarsime šio rankraščio parengimo principus. Rankraštis yra didelio formato 30,6×19 cm, bloko storis – 5 cm, su kietviršiu – 6 cm. Įrišta į tamsiai rudos spalvos veršio odą, kietviršiai puošti kukliai – tik trimis siauromis rėžtuko juostelėmis apibrėžtu apvadu. Labiau puošta nugarėlė, ji turi tris akluosius ornamentinius augalinius įspaudus, išryškintus septynis iškilus ryšius. Nugarėlėje (tarp antrojo ir trečiojo ryšio) ranka užrašytas kūrinio pavadinimas: *Opera Rhetorum S. IESU Provinciae Lituanae An[n]o 1695 sub P. Petro Puzyna S. I. (Jėzaus Draugijos Lietuvos provincijos 1695 metų retorikos studentų darbai, atlikti vadovaujant tėvui Petruui Puzinai³)*. Nurodyta, kad ši rankraštinė knyga bibliotekoje turi būti laikoma prie *Varia* leidinių (užrašas yra paskutiniame (žemiausiame) plotelyje tarp šeštojo ir septintojo ryšio). Ši studijoms skirta knyga, matyt, jau buvo įrišta, jos pagrindą sudaro prūsiškas popierius. Jo vandenženklėje vaizduojama gyvatė, apsvijusi trižiedę rugiagėlę, su inicialais *M. L.* Tai Patersorto popieriaus dirbtuvėje meistro Martino Lewino 1690–1698 m. gamintas popierius⁴. Rankraštinėje knygoje taip pat palikti keli nuosavybės ženklai. Pirmojo kietviršio vidinėje pusėje yra priklijuotas herbinis Stanislovo Zamoiskio ekslibrisas (7,8×6,8 cm) su įrašu:

¹ Čartoriskų biblioteka Krokuvoje, Rkp. 1866 IV.

² Rankraštis mūsų dienas pasiekė iš esmės be didesnių nuostolių (trūksta kelių artificiozinės kūrybos puslapių (jie buvo išplėšti), taip pat prarasta vieno artificiozinio kūrinių dalis (antroji pusė). Rankraštį galima suskirstyti į tris dalis: iš pradžių eina kalbos, toliau – poezija ir įvairių poezijos žanrų ciklai bei artificiozinės poezijos kūriniai. Taip jį skirsto pirmųjų Kražių rankraščio prozos fragmentų ir jų vertimų į lietuvių kalbą rengėjai Živilė Nedzinskaitė ir Darius Antanavičius; daugiau žr.: *Kaip jėzuitai mylias trumpino: 1695 m. Kražių rankraščio prozos fragmentai*, parengė Živilė Nedzinskaitė ir Darius Antanavičius, (ser. *Ištakos*), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2014, p. 18.

³ Lotyniškus tekstus, cituojamus straipsnyje, vertė Živilė Nedzinskaitė.

⁴ Edmundas Laucevičius, *Popierius Lietuvoje XV–XVIII a.*, Vilnius: Mintis, 1967; vandenženklis Nr. 891, aprašymas p. 117.

„Stanislaus C. O. Zamoyski. Anno 1804.“ Jis vaizduoja savininko herbą *Jelitą* (tris sukryžiuotas ietis) šermuonėlių kailių fone. Taigi po jėzuitų ordino panaikinimo rankraštis atiteko bibliofilui Stanislovui Zamoiskiui (1775–1856), kuris vėliau⁵, vesdamas Sofiją Čartoriskaitę, knygą perleido kunigaikščiams Čartoriskiams. Knyga iki šiol saugoma šios giminės bibliotekoje. Antraštinio lapo kitoje pusėje yra Čartoriskių bibliotekos spaudas: „Z Biblioteki Puławskiej XX. Czartoryskich.“ Rankraštinės knygos gale, paskutinio lapo kitoje pusėje, palikta proveniencija – „Collegii IESU Slucensis Societatis“, liudijanti, kad knyga dar priklausė Slucko jėzuitų kolegijos bibliotekai. Kaip šis Kražių rankraštis atsидūrė Slucke, tai dar vienas klausimas, laukiantis rankraščio tyrėjų atsakymo, o šiame straipsnyje keliama viena iš jo atsiradimo Slucke prielaidų.

Kražių retorikos profesoriui Petru Puzinai vadovaujant, šis rankraštis buvo rašomas visus mokslo metus. Apie tai liudija ne tik po daugumos kūrinių esančios datos, bet ir rankraščio apimtis. Tai nėra vieno asmens perrašytas tekstas, – skirtinga rašysena ir visas rankraščio pobūdis liudija, kad buvo dirbama nuosekliai ir kartu tęsiant rankraščio rašymą per visus mokslo metus nuo 1694 m. rudens iki 1695 m. pavasario.

Vartant rankraštį aiškėja dar vienas dalykas. Vertinant meniniu požiūriu akivaizdu, kaip auga piešinio poreikis, kinta ir darosi vis sudėtingesnis žanras. Tai sumaniai numatė jėzuitų mokymo procesas. Pirmajai rankraščio daliai beveik nereikėjo piešinio, studentas turėjo tik kruopščiai atlikti gautą užduotį: savarankiškai sukurti prozos kūrinių ir jį kruopščiai užrašyti knygoje. Proziniai kūriniai reikalavo atidaus savarankiško mokymosi ir pakankamo kiekio žinių – išstudijuoti pagrindinius šaltinius: Šventąjį Raštą, jo interpretuotojų raštus, teologinę ir antikinę literatūrą. Taip buvo klojamas pamatas sudėtingesnei – poetinei – kūrybai. Šioje dalyje, galima sakyti, dekoru ir piešinių yra nedaug, tik kur ne kur pasitaiko išpieštų vinječių ar kūrinių antraštinių lapų, papuoštų ornamentais (l. 3–222).

Antroji rankraščio dalis – poetinė. Ją aiškiai atskiria palikti keli tušti lapai (l. 212–222), po kurių ir prasideda eiliuotoji dalis. Pradžioje sudėti kiek trumpesni poetiniai kūriniai, po jų eina ilgesni, o dar toliau – emblemos.

⁵ Živilė Nedzinskaitė nurodo, kad knyga prieš 1824 m. buvo perleista kunigaikščiams Čartoriskiams; pagal: „1695 m. rankraštis“, in: *Kaip jėzuitai mylias trumpino: 1695 m. Kražių rankraščio prozos fragmentai*, p. 17.

Tai jėzuitų propaguota ir skatinta meninė forma, jungianti vaizdą ir tekstą. Embleminius kūrinius pradėta rašyti nuo mokslo metų pradžios praėjus trims mėnesiams. Šis etapas, reikalaujantis kolektyvinės veiklos, rodo nemažą jaunuolių įdirbį: vienas kūrinyje buvo visų indėlis ir bendra kūryba. Emblemų kūrimas, be kita ko, reikalavo didesnio dėmesio grafiniams atvaizdams, jų simbolikai, taip pat kūrinio koncepcijos bendro sumanymo ir atitinkamo vaizdo parinkimo (l. 223–673). Šią dalį, kuriai būdinga trinarė struktūra, jaunuoliai rašė jau kaip atskirus kūrinius (tarsi jie būtų spausdinti) su savarankiškai komponuotais šriftiniais antraštiniais lapais ir emblemomis. Rankraštis taip pat atskleidžia emblemų kūrimo procesą. Pirmą rašalu ir plunksna buvo išpiešiama pati emblema, tada įrašomos lemos ir inskripcijos, ir pagaliau rašomas eiliuotas tekstas. Keletas šio rankraštinio folianto lapų palikta tik su išpieštomis keliomis emblemomis, o literatūrinių kūrinių nebuvo užrašyta, pvz., kūrinių, skirtas Pranciškui Ksaverui (l. 575, 577). Tuščių lapų (l. 594–608) taip pat palikta prie kūrinio nukryžiovimo tema („Laureum nemus crucifixorum...“, l. 593).

Trečiasis skyrius – artificiozinė kūryba – iš studento reikalavo daugiau laiko, būtino idėjai apmąstyti ir kūriniui atlikti, t. y. jam piešti, braižyti ir užrašyti. Paskutinei daliai reikėjo daugiausia meninio ir kompozicinio jausmo. Čia ypatingai svarbus buvo grafinis atlikimas (l. 674–692). Taigi studentas turėjo išmanyti ne tik literatūrą, bet ir dailę, matematiką (geometriją), tačiau, kaip matyti iš rankraščio, kaip tik čia patirta daugiausia nesėkmių (palikti šie tušti lapai: 676–678, 680–682, 684–686), keletas kūrinių išplėšta, kiti liko neišpiešti.

Iš viso rankraštyje yra septyni puošnūs frontispisai (l. 3, 535, 609, 635, 651, 657, 663), aštuonios iliustracijos ir artificioziniai piešiniai (l. 410, 553, 679, 683, 687, 688, 689, 692), dvidešimt trys pieštos emblemos (l. 413, 415, 417, 419, 421, 423, 425, 537, 539, 541, 543, 545, 547, 549, 551, 557, 559, 561, 563, 565, 567, 569, 571), keturi ornamentais puošti antraštiniai lapai (l. 409, 555, 579, 609), septynios vinjetės, arba užsklandos (l. 62, 76, 88, 107, 533, 552, 636), ir viena atsklanda (l. 411). Suskaičiavę visas rankraščio puošmenas matome, kad viso buvo sukurta trisdešimt aštuoni piešiniai ir dvylika ornamentų, taigi kas 16-tas rankraščio lapas buvo papuoštas.

Kaip buvo kuriamas ir rašomas šis rankraštis? Akivaizdu, kad vėliausiai įgyvendintas viso rankraščio antraštinio lapo meninis sumanymas, įrašant datą

ir tarsi galutinai užbaigiant jo apipavidalinimą ir visų metų kūrybos etapą. Būtent šie du lapai – priešantraštinis ir antraštinis – yra įklijuoti į jau įrištą rankraščių ir, geriau išžiūrėjus, matyti, kad yra šiek tiek mažesni nei visas knygos blokas. Priešantraštiniame lape matome trumpą įrašą: „Huius thomi rhetores in universum“ („Visi šio tomo retorikai“, t. y. retorikos studentai, autoriai) ir visų aštuonių kūrėjų pavardes su gražiai smailėjančia užsklanda – „Ad majorem Dei gloriam“ („Didesnei Dievo garbei“). Čia puikiai sužaista skaičiaus aštuoni reikšme: jis pavaizduotas abipus teksto pasuktas horizontaliai kaip amžinybės simbolis. Antraštinis lapas (žr. p. 75, 1 pav.) puošniai dekoruotas plunksnele, lapo centre pavaizduoti sukryžiuoti gausybės ragai, iš kurių „viršta“ gėlės, vaisiai (vaizduojamos vynuogių kekės – Kristaus kraujo simbolis), javų varpos (Kristaus duonos simbolis) ir skleidžiasi keturi dailūs stambesni žiedai su Jėzaus (*IHS*), Marijos (*MARYA*), Jėzaus Draugijos (*ISH*) ir Ignaco Lojolos (*IGN*) hierogramomis. Gausybės ragai simbolizuoja visų metų kūrybinį derlių ir kartu rémina centre įrašytą rankraščio pavadinimą: *FrVCtVs hornI || MeDIatIonIs RhetorIcae || CrosIs ab ACaDeMICIs || SoCIetatIs. || FVsI et In CornVCopIaM || DeposItI. || Sive || Specimina profectus || in utraq[ue] Eloquentia || Rhetorum Crosensium || Societatis IESV. || ANNO || M. DC. XCV* (*Metinis retorinės meditacijos derlius, kurį Kražiuose supylė ir sudėjo į gausybės ragą Draugijos studentai, kitaip Jėzaus Draugijos Kražių retorių pasiekimų iš dvejopos iškalbos pavyzdžiai, atlikti 1695 metais*). Rankraščio pavadinimas turi chronogramą, t. y. jame užšifruota jo sukūrimo data – 1695⁶. Ant gausybės ragų išrašytas profesoriaus vardas: „Petro Puzyna Professore Dignissimo sub R[evere]ndo Patre“ („Petruo Puzinai, garbingiausiam dėstytojui, garbiam tėvui [vadovaujant]“) taip jam išreiškiant padėką už išstvermingą kūrybinį darbą. Po antraštiniu lapu dar kartą įrašyta paprastai: „Rhetorum Provinciae Lituaniae, Societatis IESU A[nn]o 1695“ („Jėzaus Draugijos Lietuvos provincijos retorikai, 1695 metais“). Antraštinio lapo kitoje pusėje skaitytojui pateikiamas dvylikos punktų, susijusių su retorikos nauda, sąrašas: „Ad lectorem de libro, Ad Zoilum pro libro“ („Skaitytojui apie knygą, Zoilui dėl knygos“). Rankraščio tyrėjai mano, kad jis galėjo būti įteiktas profesorius Petruo Puzinai kaip bendro triūso vaisius⁷.

⁶ Plačiau apie šio rankraščio chronogramas skaityti Dariaus Antanavičiaus straipsnyje „1695 m. Kražių rankraščio chronogramos ir chronostichai“; straipsnis publikuojamas šiame mokslinių straipsnių rinkinyje.

⁷ Šią mintį iškėlė rankraščio tyrėjai Darius Antanavičius ir Živilė Nedzinskaitė.

Kas konkrečiai parengė šį antraštinį lapą? Galime spėti, kad jėzuitai, paskatinti savo mokytojo, iš karto numatė vieną iš savo kolegų, gabesnį dailei ir kaligrafijai, kuris ir užbaigė visą šį metų kūrybos darbą. Belieka išsiaiškinti, kas tai buvo.

Pirmiausia turėtume atlikti rašysenos analizę. Visi studentai rašymo darbą pradėdavo puslapyje nubrėždami rėmelį, kuris tarsi žymėjo ir piešinio lauką, ir rašymo erdvę (rėmelio plotas visame rankraštyje šiek tiek skiriasi). Beveik visi rankraštį sudarantys kūriniai yra pasirašyti, todėl galima analizuoti kiekvieno jaunuolio rašyseną, jo kaligrafijos galimybes. Visa tai toliau trumpai apibūdinsime pagal kūrinių eiliškumą.

Knyga pradedama Pranciškaus Hincos parašyta kalba „Oratio In Confirmationem Societatem. / Sacramentum Confirmationis“ („Kalba Draugijos patvirtinimo proga. / Sutvirtinimo Sakramentas“). Hincas rašo smulkiai, dailiai, kaligrafiškai, jaučia ritmą ir puslapio erdvę, palieka aiškius tarpus tarp žodžių ir eilučių, įterpia gražiai akcentuotų didesnių pirmųjų raidžių – inicialų. Turi savo rašymo ypatumų, akcentuoja raidžių p ir q uodegas, raiškiai pratęsia d raidės riestę į kairę. Ypač gražiai rašo didžiąsias raides. Jam būdinga akcentuoti didžiųjų raidžių (daugiausia didžiosios I) kaligrafinį tašką. Piešiama kiek kietesne linija. Galima manyti, kad kaip tik Hincas daugumą antraštinių lapų, juos įvairiai komponuodamas, kaligrafiškai išrašė storesne plunksnele (l. 335, 347, 373, 399, 427, 447, 553), o dviejuose lapuose ir pasirašė (l. 447, 553). Jo pavardę taip pat matome prie dviejų pieštų užsklandų (l. 88, 533).

Urbonas Alshutas pirmąjį kūrinių „Oratio Laudatoria in Divum Hieronymum. / Virgula fumi aromatici per desertum ascendens“ („Šlovinamoji kalba, skirta šv. Jeronimui. / Kvapniojo dūmo rykštelė, sklendžianti per tyrus“) išrašė gan ritmingu, ramiu ir dailiu raštu. Jo raidės siauros, stipriai pasvirusios į dešinę, raštas glaustas. Rašydamas ištisinį tekstą palieka aiškius tarpus tarp poskyrių. Matyti, kad Alshutas turi kaligrafijos pradmenų. Išsiskiria jo didžiosios raidės. Pasirašė ties viena vinjete (l. 76).

Jurgio Barščo parašyta kalba apie šv. Pranciškų Bordžiją „Oratio Laudatoria in S. Borgiam. Pileus Quadratus Societatis“ („Šlovinamoji kalba, skirta šv. Bordžijai. / Keturkampė Draugijos kepurė“) ryškiai išsiskiria kaligrafija. Jis rašo labai didelėmis raidėmis (gal turėjo regėjimo problemų?), raštas itin minkštas, platus, vyrauja apvalios formos, rašysena primityvoka, kiek vaikiška. Barščas jaučia puslapio erdvę ir tvarką, išraiškingai rašo b, h, l, s ir kitų raidžių riestes-

kablius. Didžiosios raidės labai puošnios ir dailios, barokiškai suapvalintos, paryškintos didelėmis riestėmis.

Paulius Zavistovskis parašė kalbą, skirtą visiems šventiesiems: „Oratio Laudatoria in omnes Sanctos. / Iris coeli interioris“ („Šlovinamoji kalba visiems šventiesiems. / Vidinio dangaus vaivorykštė“). Jo raštas glaustas, kietokas, energingas (raidės rašomos tai tankiau, tai rečiau, tarpai tarp eilučių irgi nevienodi). Atrodo, jis rašė greitai, ir dėl to darė klaidų, čia pat jas taisė. Menkai paisė dailių taisyklių. Galima pastebėti tik Zavistovskiui būdingų kampuotų raidžių.

Žemaitis Jonas Horodeckis parašė kalbą, skirtą Stanislovui Kostkai: „Oratio in Laudem Beati Stanislai Kostka. / Geometra“ („Kalba palaimintojo Stanislovo Kostkos garbei. / Matininkas“). Jo rašysena gana graži, gerai įskaitoma ir maloni akiai. Puikiai jautė lapo erdvę, rašydamas paisė ritmiškumo ir tvarkos. Kiekviena Horodeckio raidė išrašyta kaligrafiškai, neskubant. Tačiau, vertinant visą rankraštį, raštas atrodo nevienodai, keistai nedailus yra Horodeckio dekoruotas ir pasirašytas antraštinis lapas (l. 535).

Juozapo Sokolovskio pirmoji kalba rankraštyje yra skirta Švč. Mergelėi Marijai: „Oratio de Praesentatione Beatae Virginis. / Columna aurea templi Salomonis“ („Kalba apie Švč. Mergelės paaukojimą. / Auksinė Saliamono šventyklos kolona“). Jo raštas kiek skubrus, sunkiai įskaitomas, raidės apvalios, su ryškiai akcentuotais d raidės kabliais. Matyti, kad Sokolovskis jaučia erdvę (kartais užbaigia tekstą šrifto užsklanda, p. 54), tačiau neretai eilutės kyla aukštyn, esama raidžių charakteringų ypatumų – f linkio ir d raidės riestės. Mokėjo gražiai kaligrafiškai rašyti didžiosiomis raidėmis (l. 223, 251, 463?), po vienu jo tekstu yra išpiešta vinjetė (l. 107).

Jacinto Gonsovskio pirmoji kalba, skirta šv. Kotrynai: „Oratio de sancta Catharina. / Victrix Veritas“ („Kalba apie šv. Kotryną. / Nugalinti tiesa“). Jo rašysena stambi (gal jis irgi turėjo regėjimo problemų?), raidės pakankamai didelės, rašomos kiek kampuotai, ne visada vienodos ritmikos, kiek netvarkingos. Raštas retsykais sutankėja arba išretėja, pasvyra skirtingu kampu, neturi vientiso pastovaus charakterio, tačiau atskiriamas pagal itin būdingą kaligrafišką f ir q rašybą.

Rusėnų kilmės Pauliaus Ciekavo kalba, skirta šv. Pranciškui Ksaverui: „Oratio de S. Francisco Xaverio. / Crystallus prae gemmis“ („Kalba apie šv. Pranciškų Ksaverą. / Krištolas vertesnis už perlus“). Jo raštas chaotiškas, raidės kiek

kampuotos, ranka lengvai trūkčioja, menkai jaučia puslapio erdvę ir kaligrafijos ritmą. Labai įmantrios jo didžiosios raidės, stipriai akcentuota d raidės riestė, ties jo parašytu kūriniu yra viena puošniai išpiešta vazos su gėle vinjetė (l. 552).

Reikia pasakyti, kad vartant rankraštį nuo pradžios iki pabaigos matoma tam tikrų pokyčių ir kaligrafijos pamokų, kurias studentai gavo rašydami ilgus tekstus, įtaka: šriftas palaipsniui dailėja, lapo kompozicija tampa aiški, ypač tai ryšku poezijos dalyje, kurioje tarsi surašyti užbaigti, visiškai spaudai parengti, kaligrafija spindintys kūrinių, nors akivaizdu, kad piešimas ne visiems buvo lengva ir priimtina intelektualinio darbo forma.

Lietuvos istoriografijoje yra žinomas vienas XVII a. pirmosios pusės rašytinis patvirtinimas apie kaligrafiją, jis susijęs su didiko Jonušo Radvilos auklėjimu: „Labiausiai reikia stengtis surasti kokį nors žmogų evangeliką, kad jį išmokytų gražios rašysenos.“⁸ Šis pasakymas implikuoja mintį, kad iš vokiškų kraštų kilę asmenys turėjo kaligrafijos gebėjimų ir susiformavusią kaligrafinės tvarkos sampratą. Tai akivaizdžiai rodo mūsų pateikta rašysenos analizė. Gražiausia kaligrafine tvarka pasižymėjo minėtieji jėzuitai, kilę iš vokiškų kraštų, – Pranciškus Hincas ir Urbonas Alshutas, taip pat kaligrafišku raštu išsiskyrė žemaitis Jonas Horodeckis. Atlikus visų Pranciškaus Hincos pasirašytų kūrinių ir jo ranka gausiai dekoruoto artificiozinės kūrybos lapo „Labyrinthus“ (l. 593) lyginamąją analizę, galima daryti nedrąsiai išvadą, kad kaip tik jis išrašė ir piešiniu papuošė antraštinį rankraščio lapą ir buvo pagrindinis viso rankraščio dailininkas, storesne plunksnele šriftais išrašęs kūrinių antraštes.

Rankraščio struktūrą, be abejonės, diktavo mokytojas ir jo dėstoma medžiaga. Tai darosi akivaizdu palyginus kitų metų – 1696-ųjų rudenį ir 1697-ųjų pavasarį – jau Oršoje rengto to paties dėstytojo retorikos kurso vaisių – rankraštinių retorikos knygą.

⁸ Liubčia, XVII a. pirmoji pusė, Apie Jonušo Radvilos auklėjimą, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdienis gyvenimas: Lietuvos istorijos skaitinių chrestomatija*, sudarė ir parengė Algirdas Baliulis, Elmantas Meilus, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2001, p. 806.

Rankraštinė knyga pavadinta *Orsa rhetorica seu utriusque eloquentiae flores inter nominales Orsae rosas biennio editi, ad meliorem eruditionis frugem regalibus Iagellonici manipuli auspiciis provecti et duos in manipulos colligati anno 1696* (*Retorinė Orša, arba dvejuos iškalbos žiedai, per dvejus metus išaugę tarp vardinių Oršos rožių, iškilę vadovaujant karališkiems Jogailaičių pėdams ir surišti į du pėdus geresniems išsilavinimo vaisiams 1696 metais*)⁹. Šis gerai išlikęs iš dviejų atskirų knygų susidedantis rankraštis yra labai svarbus suvokiant Kražių rankraščio kūrimo etapus ir retorikos dėstymo strategiją. Oršos rankraščio antraštiniame lape pavaizduoti du pėdai, kuriuos viršuje jungia kunigaikštiška kepurė ir juosta, besileidžianti nuo karūnos. Apjuosdama pėdus ir apačioje gražiai susivydama, ji daro kilpą, kurios centre įrašyti metai – 1696. Įrašas, esantis viršuje, trumpai nusako rankraščio turinį: „Rhetorum Provinciae Lituaniae S. I.“ („Jėzaus Draugijos Lietuvos provincijos retorių [darbas]“) ir paaiškina kunigaikštiškos kepurės simbolį – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės jėzuitų provincijos kūrybos derlių. Pėdas yra žinomas Vazų herbas, jis čia išskaidomas į dvi dalis – pirmasis pėdas simbolizuoja rudens derlių, kitas – pavasario.

Įdomu tai, kad ir šioje Oršos studentų rankraštinėje knygoje antraštiniai lapai su kreipimusi į skaitytoją taip pat buvo įklijuoti vėliau, pabaigus visą kūrinį. Galima atsekti tą pačią kurso dėstymo eigą – nuo prozinių trumpų iki didelės apimties kūrinių, tada pereinama prie poezijos, emblemų žanro, deklamacijų ir kitų artificiozinės poezijos pavyzdžių. Taip pat yra tuščių lapų, kelias nepabaigtų kūrinių. Nuo poezijos dalies prasideda ir storesne plunksnele kaligrafiškai išrašyti šriftiniai antraštiniai lapai (l. 75, 95, 287, 303). Matyt, vienas iš mokytojo siekių buvo supažindinti studentus su kaligrafijos menu skatinant panaudoti ir smulkiąsias knygų puošmenas – vinjetes, antraštinio lapo ornamentiką, inicialus, šriftines antraštes. Tarp Oršos rankraštyje esančių ranka pieštų puošmenų yra aštuoni puošnūs antraštiniai lapai (l. 1, 127, 147, 163, 187, 283, 319, 369), penkios vinjetės (l. 46, 100, 101, 108, 109), vienas

⁹ Čartoriskų biblioteka, Rkp. 1867 IV. Už rankraščio signatūros nuorodą esu dėkinga Kražių rankraščio tyrinėtojai Živilei Nedzinskaitei, kuri mielai pasidalijo bibliografinė informacija. Rankraščio analizė leido suvokti tokio tipo dokumentų kūrimo eigą. Oršos rankraštis dar laukia atskiro tyrimo ir straipsnyje jis pasitelkiamas kaip lyginamoji medžiaga Kražių rankraščio struktūrai aptarti.

ornamentuotas lapas (l. 75), devyniolika pieštų emblemų (l. 129, 131, 133, 135, 137, 139, 149, 151, 153, 155, 157, 159, 371, 373, 375, 377, 379, 381, 383). Reikia pripažinti, kad Oršos rankraštyje, palyginti su Kražių, daugiau meninio polėkio, daugiau kūrybingumo parodyta kuriant emblemos formas, jas rėminančias struktūras.

Oršos knygoje yra surašytas dvejų metų studentų derlius – viena dalis – rudens, kita – pavasario, ir tai, matyt, iš pat pradžių mokytojo buvo sumanyta kaip tęstinis darbas. Rudens derliaus knyga pavadinta „Primus manipulus e Parnassia messe per menses autumnales collectus, sive selectae praestantiorum poetarum lyricorum odae paraphrasi vernacula redditae a rhetoribus Orsensibus Soc. Iesu anno 1696“ („Pirmasis pėdas, surištas rudens mėnesiais iš Parnaso pjūties [derliaus], arba rinktinės žymių lyrinių poetų odės, gimtąja kalba perfrazuotos Oršos Jėzaus Draugijos retorių 1696 metais“)¹⁰. Jos antraštiniame lape vaizduojamas laurų vainikas su įpintomis uogelėmis ir gėlėmis. Viršutinės gėlės žiedas pavaizduotas su Jėzaus (*IHS*), apatinis – su Marijos (*MARYA*) hierogramomis, šonuose išpiešti dar du pražyde gėlių žiedai. Supintą vainiką puošia karūnėlė – baigto darbo simbolis. Lapo kampuose vaizduojamos gėlės – viršuje rožių žiedai, apačioje – tulpės. Piešinys atliktas gana profesionaliai¹¹. Oršos rankraščio pirmąją dalį rengė šeši autoriai: Juozapas Pranciškus Czybuliński, Jurgis Albertas Engellis, Jonas Pranciškus Kosas, Motiejus Pranciškus Niedziałkowski, Jurgis Aleksandras Jawtokas, Motiejus Stanislovas Pieściorowski, tad ir rankraščio apimtis kiek mažesnė. Įdomu tai, kad studentų skaičius lėmė ir kai kurių kūrinių sudėtį, pavyzdžiui, visi embleminiai kūriniai yra sudaryti iš šešių emblemų: „Trophaeum ex victoriosis D. Michaelis Archangeli armis et insignibus compositum“ („Paminklas, pastatytas iš pergalingų šventojo arkangelo Mykolo ginklų ir insignijų“) – šešios emblemos (l. 127–140), „Hydriae Cananaeae emblematis caelatae“ („Kanaano hidrijos, išpuoštos emblemomis“) – šešios emblemos (l. 147–160), o „Memoriae encomiasticum“ („Šlovinamasis atminimo [kūrinys]“) antraštiniame lape išpieštos šešios emblemos ir sukurti šeši atskiri kūrinių lapai.

¹⁰ Čartoriskų biblioteka, Rkp. 2188 IV; aprašyta pagal *Katalog rękopisów Biblioteki Czartoryskich. Sygnatury 2001–2300*, Kraków: Museum Narodowe w Krakowie, 1999, p. 302.

¹¹ Tai atskira rankraščio dalis (p. 113–162), jo vientiso įrišimo neturime, šio rankraščio dalys saugomos atskirai.

Antroji dalis vadinasi „Manipulus 2dus, lucubrationes Anni Domini 1697“ („Antrasis pėdas. 1697 Viešpaties metų darbai“). Tačiau jos autoriai jau kiti septyni jaunuoliai: Steponas Gwanowskis, Andriejus Staszkievicius, Jonas Orzechowskis, Juozapas Łukaszewicius, Jurgis de Rosenas, Laurencijus Masłowski, Aleksandras Rdułtowski. Jų trijų mėnesių retorikos kursą vainkuoja tik vienas bendras embleminis kūrinys „Cistae munerales a Sanctis tribus Regibus“ („Šv. Trijų Karalių dovanų skrynios“), kurį sudaro septynios emblemos – puošnios skrynutės. Emblemos lemos ir simbolio paaiškinimas yra įrašyti į skrynios dangtį, o šoninėje jo dalyje išpiešta emblema. Visų skrynucių šonai dekoruoti skirtingomis gėlėmis. Panašu, kad Oršoje retorikos kursas buvo trumpesnis, tad tas pačias užduotis teko atlikti greičiau, mažiau liko artificiozinės poezijos pratybų, tad, matyt, ši kūrybingumo reikalaujanti veikla buvo nukreipta į pačių emblemų formos meninę raišką. Įdomu ir tai, kad tarp Oršos studentų vienas dailei gabesnis būsimasis vienuolis nepasitenkino vien plunksna ir ėmėsi dažų (guašo?) savo piešiniam paspalvinti.

Dar viena rankraščio ypatybė yra ta, jog čia daug kas rašoma iš karto dviem – lotynų ir lenkų – kalbomis. Galime kelti prielaidą, kad atokesniame Lietuvos jėzuitų provincijos pakraštyje lotynų kalbos mokėta prasčiau, tad studentams buvo leista savo kūrybingumą išreikšti ir lenkiškai.

Taigi abiejų rankraščių bendrumai rodo retorikos studijų programos ypatumus ir atspindi paties dėstytojo energiją, jo ūpą išmokyti vaizdaus kalbėjimo, rašymo ir piešimo meno, kurį puikiai vienijo to laiko retorikos studijos.

STANISLOVAS KOSTKA IR JO BIOGRAFIJA

Toliau noriu pateikti vieno embleminio kūrinėlio iš Kražių rankraščio analizę. Jos autoriai visi aštuoni Kražių retorikos kurso klausytojai, tačiau emblemos – septynios (l. 409–426). Bet prieš tai trumpa Stanislovo Kostkos SJ (1550–1568) biografija¹². Stanislovas Kostka gimė Rostkove, Mazovijoje. Keturiolikos metų buvo pasiūstas kartu su broliu Paulium į naujai įkurtą jėzuitų mokyklą Vienoje. Mokėsi kalbų, buvo Šv. Barboros brolijos narys. 1565 m.

¹² Biografija parengta pagal: *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, opr. Ludwik Grzebień SJ, Kraków: Wydawnictwo WAM, 1996, p. 638.

susirgęs karštai meldėsi ir prašė, kad būtų atvestas kunigas ir jis gautų pakutinį krikščionių patepimą (tuomet Kostka gyveno kitatikių (protestantų) namuose, todėl kunigui juose buvo nevalia lankytis). Karštai Stanislovui besimeldžiant, šv. Barbora su dviem angelais atnešė jam Švč. Sakramentą. Sveikdamas jis išvydo Švč. Mergelę Mariją su kūdikėliu ant rankų, kuri paragino jį stoti į Jėzaus Draugiją. Jaunuolis pasveiko. Pasiryžus stoti į Jėzaus Draugiją ir neturint tėvų sutikimo, reikėjo kreiptis į jėzuitų provincijolą. 1567 m. apsilkęs maldininko rūbais, jis leidosi maždaug į 450 mylių kelionę Augsburgan, po to vyko į Dilingeną (Bavarija), kur tuo metu buvo išvykęs ir dirbo Petras Kanizijus. Gavęs jo sutikimą, Kostka buvo išsiųstas tiesiai į Romą. Pasiėkęs amžinąjį miestą, Pranciškaus Bordžijos namus, 1568 m. buvo priimtas naujoku į Romos kolegiją. Apsistojo Šv. Andriejaus naujokyne, tačiau, neišbuvęs čia nė metų, 1568 m. rugpjūčio 15 d. mirė. Palaidotas Šv. Andriejaus bažnyčioje ant Kvirinalio kalvos Romoje, jo kūno dalys (relikvijos) gerbiamos keturiose Lenkijos bažnyčiose. Stanislovas Kostka tapo pirmuoju jėzuitų palaimintuoju (1674), vėliau ir šventuoju (1726).

Jaunuolio gyvenimas laikytas sektinu jėzuito gyvenimo pavyzdžiu, iškeliamas ir šlovinamas jo pamaldumas, kantrus siekimas tapti vienuoliu, piligriminė kelionė į Romą. Dailėje dažniausia vaizduojamas tokiuose siužetuose: šv. Barbora, suteikianti jam ostiją, arba Švč. Mergelės Marijos su Kūdikėliu Jėzumi pasirodymas. Akivaizdu, kad literatūros apie šventąjį būta nemažo pasirinkimo, nes Romoje pradėta kanonizacijos byla greitai įgavo materialų pagrindą. Reiktų tik klausti, kokios vietinės medžiagos apie Stanislovą Kostką turėjo ir ką galėjo skaityti Kražių jaunuoliai?

Pirmoji knyga, kuri buvo parankinė jėzuitams, – tai jėzuito Petro Skargos *Šventųjų gyvenimai*¹³. Čia gana plačiai aprašytas palaimintojo jėzuito Stanislovo Kostkos gyvenimas nuo jo vaikystės, svarbiausi įvykiai, konkretūs asmenys, su kuriais jis buvo susitikęs ar kurie lėmė jo gyvenimo pokyčius. Šis kūrinys taip pat pasakoja apie jo išvaizdą, mirtį, palaimintojo vardo suteikimą ir su juo susijusius pomirtinius stebuklus, apie jo atminimo įamžinimo vietą ir skulptūrinio monumento fundatorius.

¹³ [Petrus Skarga,] *Żywoty świętych Stárego y Nowego Zakonu, na każdy dzień przez cały Rok [...]*, W Krakowie: W Drukarniey Andzeiá Piotrkowczyka, K. I. M. Typographa Roku Pańskiego, 1644, p. 1150–1158.

Žinią apie naująjį Jėzuitų ordino palaimintą ir Lenkijos globėją Stanislovą Kostką pranešė ir būsimasis Žemaičių vyskupas Stanislovas Tiškevičius, Vilniuje publikavęs knygą *Nowy Patron Polski Blogoslawiony Stanisław Kostka Societatis Iesu*¹⁴ ir čia paskelbęs jo gyvenimo aprašymą. Kartu akademijos Švč. Mergelės Marijos studentų sodalicijai jis padovanojo ir palaimintojo šv. Stanislovo Kostkos atvaizdą, kuris buvo įtaisytas tos sodalicijos koplyčios altoriuje Šv. Jono bažnyčioje Vilniuje¹⁵. Knygelę su dviem Kostkos atvaizdais ir malda Tiškevičius paskyrė Vilniaus jėzuitų studentų brolijai, kaip sektingą jaunuolio gyvenimo pavyzdį.

Taip pat jėzuitai galėjo žinių pasisemti iš Albrechto Stanislovo Radvilos knygos *Šventųjų gyvenimai*¹⁶. Joje pateikiama šventųjų sektingų pavyzdžių ir jų gyvenimo apmąstymų visiems metams. Rugsėjo 14 d. dienai yra skirtas pamąstymas apie Stanislovą Kostką, kuriame išryškintas jo pamaldumas Švč. Sakramentui (pateikiama citata iš šv. Augustino apie dangišką duoną ir jo nekaltumą), apmąstomas pamaldumas Švč. Mergelei Marijai, kuri, paguldydama šalia sergančio jaunuolio Vaikelį Jėzų Kristų, taip davė ženklą stoti į Jėzaus Draugiją, ir šv. Barbora su angelais, kurių vienas įteikė jam Švč. Sakramentą.

Taip pat jaunesni jėzuitai galėjo pasinaudoti išsamiu Danieliaus Bartoli parašytu šventojo Stanislovo Kostkos gyvenimu, kuris jau 1674 m. buvo išverstas iš italų į lenkų kalbą ir išleistas Vilniuje¹⁷. Tai dviejų tomų išsamus jaunuolio gyvenimo ir kelionės į palaimintųjų sostą aprašymas. I-asis tomas skirtas jo

¹⁴ [Stanislovas Tiškevičius,] *Nowy Patron Polski Blogoslawiony Stanisław Kostka Societatis Iesu. Z szerokich Pism poważnych Pisarzów krotko opisany / y zacnym Przenaświętszey Panny Studentskim Bractwom / przy Akademiey Societatis Iesu Wileńskiey założonym / za Kolęde z winszowaniem wespoł szczęśliwego Roku tego 1621, ofiarowany od Stanisława Tyszkiewicza, praefecta Congr. P. M. visit*, [Wilno, 1621]. Prieiga per internetą: http://www.europeana.eu/portal/record/2021803/recordDescription_VUB_VUBo1_000568643.html [žiūrėta: 2015-11-20]. Taip pat aprašyta: *XVII a. Lietuvos lenkiškos knygos: kontrolinis sąrašas*, parengė Marija Ivanovič, Vilnius: Bibliografijos ir knygotyros centras, 1998.

¹⁵ Albertas Vijūkas-Kojalavičius, *Lietuvos istorijos įvairenybės*, sud. Darius Kuolys, komentarus parašė Darius Baronas, t. 2, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 64.

¹⁶ [Albrecht Stanisław Radziwiłł,] *Żywoty Świętych. Z Naukami Doktorów Kościelnych, na każdy dzień przez cały Rok nabożne, a krotko opisane. W szelkiemu stą nowi do czytania y naśladowania wielce potrzebne. Przez Albrychta Stanisłowa Radziwiła, Xiążęcia na Ołyce, y Nieswieżu, Kanclera*, [Wilno], 1653, p. 585–586.

¹⁷ [Daniel Bartoli,] *O Żywocie y Cudach B. Stanisława Kostki z zakonu zebrania Paná Iezusowego, Księgi dwie napisane po Włosku przez W. X. Daniela Bartola, a potym przez W. X. Woyciecha Tylkowskiego tegoż Zakonu Ná Polski ięzyk przetożone*, W Wilnie: W Drukárni Akadémickiey Societatis Iesu, 1674.

gyvenimui iki mirties, II-jame aprašomi pomirtiniai stebuklai visoje Lenkijoje (Liubline, Poznanėje, Varšuvoje, Lvove, prie pomirtinių stebuklų priskiriama pagalba ligoniams, palaikymas kovoje prieš turkus, taip pat atskirai aprašomi du verkę ir prakaitavę atvaizdai Krokuvos ir Liublino mieste). Taigi, medžiagos apie šventojo gyvenimą buvo pakankamai daug, taip pat netrūko ir vietinės, lengvai jėzuitams prieinamos.

Ką Kražių jaunuoliai galėjo rasti savo bibliotekoje? Galime drąsiai teigti, kad Kražiuose tikrai būta minėtosios literatūros, nes ji pagal vienuolijos poreikį buvo spausdinama Vilniuje, jėzuitų spaustuvėje. Išlikę Kražių bibliotekos knygų sąrašai rodo, kad biblioteka iki 1797 m. turėjo 3270 knygų, taigi buvo viena iš vidutiniškai¹⁸ aprūpintų Žemaitijos bibliotekų. Tai buvo tipinė, tam metui būdinga vienuolijos biblioteka¹⁹. Bibliotekos sąrašas rodo, kad visos čia saugotos knygos buvo suskirstytos į 35 grupes: turėta 15 pavadinimų Šventojo Rašto leidimų (iš viso 22 tomai), 30 tomų Šventųjų Tėvų raštų, 66 pavadinimų Šventojo Rašto egzegetinių, asketikos veikalų, kanonų teisės, sinodų knygų, taip pat būta gramatikos knygų (tarp jų ir garsusis trikalbis Knapijaus žodynas), retorikos (151 pavadinimo, 247 tomai), poetikos (136 pavadinimų, 190 tomų), daug įvairių istorijos veikalų (tarp jų Gvaninio, Kromerio, Miechovitos, Roizijaus, Starovolskio ir kitų žinomų asmenų knygų), Jėzaus Draugijos istorijos, Šventųjų gyvenimų (52 pavadinimų knygų, tarp kurių turėtas veikalas apie Ignaco Lojolos gyvenimą (išleistas Krokuvoje 1593), apie šv. Kazimiero gyvenimą (knyga, parašyta kunigo Korsako) ir kitų knygų²⁰). Išskirtinis Kražių bibliotekos bruožas – didelis matematikos knygų rinkinys. Jis apėmė 1532–1758 metus. Rinkinyje būta šios srities 46 pavadinimų knygų, sudariusių 59 tomų kolekciją²¹. Ši specializuota literatūra buvo susijusi su filosofijos kursu, kurio metu dėstyta

¹⁸ Turtingiausios jėzuitų bibliotekos buvo centruose (Varšuvoje, Krokuvoje, Vilniuje), turėjusios apie 10 tūkstančių tomų, kolegijų bibliotekų knygų skaičius priklausė nuo kolegijos senumo ir jos reikšmingumo, kai kurių knygų skaičius taip pat artėjo prie minėtojo skaičiaus, tačiau ir tais laikais tai buvo išimtiniai atvejai. Pagal: Ludwik Grzebień SJ, *Organizacja Bibliotek jezuitskich w Polsce od XVI do XVIII wieku*, (ser. *Klasyki jezuitskiej historiografii*, t. 5), wydanie drugie, uzupełnione, Kraków: Wydawnictwo WAM, Akademia Ignatianum, 2013, p. 40–41.

¹⁹ Arvydas Pacevičius, „Knygų repertuaras“, in: *Vienuolynų bibliotekos Lietuvoje 1795–1864. Dingęs knygos pasaulis*, Vilnius: Versus aureus, 2005, p. 166–176.

²⁰ LMAVB, F 165–378 – [Brensztejn Michał,] „Biblioteka szkoły Krozkiew“, in: Mykolo Biržiškos fondas, 1926, l. 1–15.

²¹ *Ibid.*, l. 9.

matematika ir geometrija. Lietuvos jėzuitų provincijoje tik vos keliose kolegijose – Kražiuose, Vilniuje, Pinske ir Naugarduke²² – vyko jėzuitams ir pasauliečiams skirtos filosofijos studijos. Jų metu buvo supažindinama su teorine geometrija, karine ir civiline architektūra, matininkystės kursu, studentai, be teorinių žinių, įgydavo ir praktikos įgūdžių, pavyzdžiui, kaip „pastato, dvaro ar rūmų planą perkelti į žemėlapį ir nubraižyti abrisą“²³.

Bibliotekoje buvo nemaža puikiai iliustruotų leidinių. Ko verti vien tik bibliotekai priklausę puošnūs plantenų foliantai: saugota Jano Davido knyga *Veridicus Christianus* (Antverpenas, 1606)²⁴ ar Jėzuitų ordino šimtmečiui paminėti išleistas prabangus vario raižiniais puoštas foliantas *Imago Primi Saeculi Societatis Iesu a Provincia Flandro-Belgica eiusdem Societatis repraesentata* (Antverpenas, 1640)²⁵.

Be to, knygomis nuolat rūpinosi jėzuitų bibliotekų prefektai, o jėzuitų tinklo nuolatiniam knygų aprūpinimo reikalui buvo pajungta visa ordino struktūra²⁶. Knygos saugotos keliuose jėzuitų bibliotekų skyriuose, jėzuitų namų didžiojoje (arba bendrojoje) bibliotekoje ir atskiruose specializuotuose rinkiniuose, kurie laikyti skirtingose vietose. Galima išskirti noviciatų bibliotekos, retorikos ir jos profesorių knygų rinkinius, parankinių knygų bibliotekėles, skirtas kunigams ir profesoriams, atskiras probacijos arba terciato bibliotekėles, rektoriaus biblioteką, specializuotas filosofijos, gramatikos, sintaksės ar poezijos profesorių bibliotekas, vaistininko ir spaustuvininko bibliotekėles ir kitas, sąrašą baigiant paskirtojo refektoriaus kasdienėms reikmėms naudotų skaitinių rinkinių²⁷. Iš minėtųjų gausių bibliotekų skyrių mus domina retorikos ir poetikos profesoriaus knygų rinkinys. Žinoma, kad poetikos

²² Rasa Butvilaitė, „Architektūros mokymas senuosiuose Kražiuose XVII–XIX a. I pusėje“, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis = Vilniaus dailės akademijos darbai*, t. 36: *Kražiai amžių sandūroje*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2005, p. 22.

²³ *Ibid.*, p. 23.

²⁴ *Vilniaus universiteto bibliotekos plantenai*: Katalogas, sudarė Vidas Račius, (ser. *Fontes et Studia Historiae Universitatis Vilnensis*), Vilnius: Vilniaus universitetas, Vilniaus universiteto biblioteka, Mokslinių tyrimų ir paveldo centras, 2015. Vilniaus universiteto bibliotekoje iš viso saugoma vienuolika knygų iš senosios Kražių bibliotekos, pagal katalogą Nr. 103, 167, 170, 181, 209, 257, 356, 357, 360, 368, 454.

²⁵ *Ibid.*, Nr. 170.

²⁶ Ludwik Grzebień SJ, *Organizacja Bibliotek jezuitskich w Polsce od XVI do XVIII wieku*, p. 23–76.

²⁷ *Ibid.*, p. 38–76.

profesoriaus bibliotekėlės būdavo nedidelės, dažniausiai jas sudarydavo kelios dešimtys knygų. Tarp jų būdavo ir „rankraštinų knygų, kuriose surašyti kitų poetikos mokytojų poetiniai pavyzdžiai arba mokinių kūriniai, skirti skirtingoms progoms“²⁸. Taigi, galime daryti prielaidą, kad ir ši Kražių rankraštinė retorikos knyga buvo pasitelkiama retorikai ir poetikai dėstyti, o vėliau, kartu su kitomis specializuoto rinkinio retorikos ir poetikos knygomis, buvo perkelta į Slucką. Čia pradėti rengti retorikos pedagogai, kitaip tariant, buvo įsteigta vadinamoji Retorių akademija, arba seminarija (*Academia Rhetorum*). Nors šie specializuoti Retorikos bibliotekos rinkiniai buvo nedideli, turėję nuo kelių dešimčių iki kelių šimtų knygų, tačiau jie buvo pakankamai autonomiški. Perkeltas seminarijas iš vieno namų į kitus, dažnai buvo pergabenamos ir jų specializuotos bibliotekos. Neretai dėl to kildavo nesutarimų, pavyzdžiui, 1699 m., retorikos seminarus perkeltas iš Oršos į Daugpilį, buvo išgabenta ir retorikos biblioteka, tačiau ne visa, Oršoje liko dovanotos, iš privačių rinkinių bibliotekai tekusios knygos²⁹.

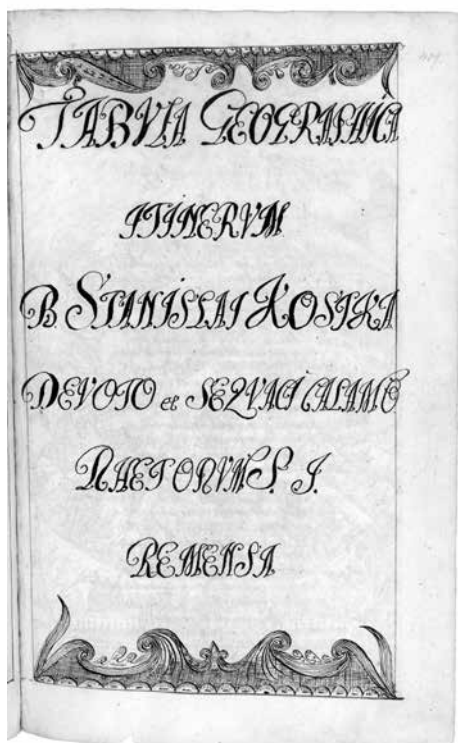
Bibliotekomis ne tik nuolat rūpindavosi pats jos prefektas, užsakydamas reikalingas knygas, tačiau jas gabendavo ir patys keliaujantys vienuoliai. Ypač svarbi viena proveniencija, palikta retorikos dėstytojo Petro Puzinos. Tai Varšuvos bibliotekoje saugomas vienas jėzuito Andriejaus Młodzianovskio knygos *Icones symbolicae vitae et mortis B. Iosaphat* (Vilnius, 1675) egzempliorius³⁰. Tai emblemomis dekoruota (jų iš viso yra keturiasdešimt) palaimintojo Juozapato Kuncevičiaus gyvenimui skirta knyga, išleista Vilniuje. Antraštiniame lape yra tokio turinio proveniencija: „Inscriptus Cathalogo librum Residentiae Minscensis Soc. IESU. Donatus f. Petro Puzyna fr[at]r IESU. Anno 1680“ („Įrašyta į Minsko Jėzaus Draugijos rezidencijos knygų katalogą. Padovanota brolio Petro Puzinos Jėzaus broliams 1680 metais“). Petras Puzina, tuomet šešiolikmetis jaunuolis, po retorikos studijų Pinsko kolegijoje grįždamas į Vilnių studijuoti filosofijos³¹, keliavo pro Minską ir kartu su savimi

²⁸ *Ibid.*, p. 60.

²⁹ *Ibid.*, p. 48.

³⁰ [Andriejus Młodzianovskis,] *Icones symbolicae vitae et mortis B. Iosaphat martyris archiepiscopi Polocensis, expressae et perillustri domino d[omino] Georgio Stanislao Sapieha palatinidae Polocensis capitaneo Borisoviensi / oblatae ab Andrea Młodzianowski Societatis Iesu*, Viln[ae]: Typ[is] Acad[emicis] Soc[ietatis] Iesu, 1675. Varšuvos nacionalinė biblioteka, Senųjų spaudinių skyrius: XVII. 3. 1406.

³¹ Pagal Dariaus Antanavičiaus parengtą dėstytojo Petro Puzinos biogramą, žr. Darius Antanavičius, „1695 m. Kražių rankraščio autorių biogramas“, in: *Kaip jėzuitai myli trumpono. 1695 m. Kražių rankraščio prozos fragmentai*, p. 36–38.

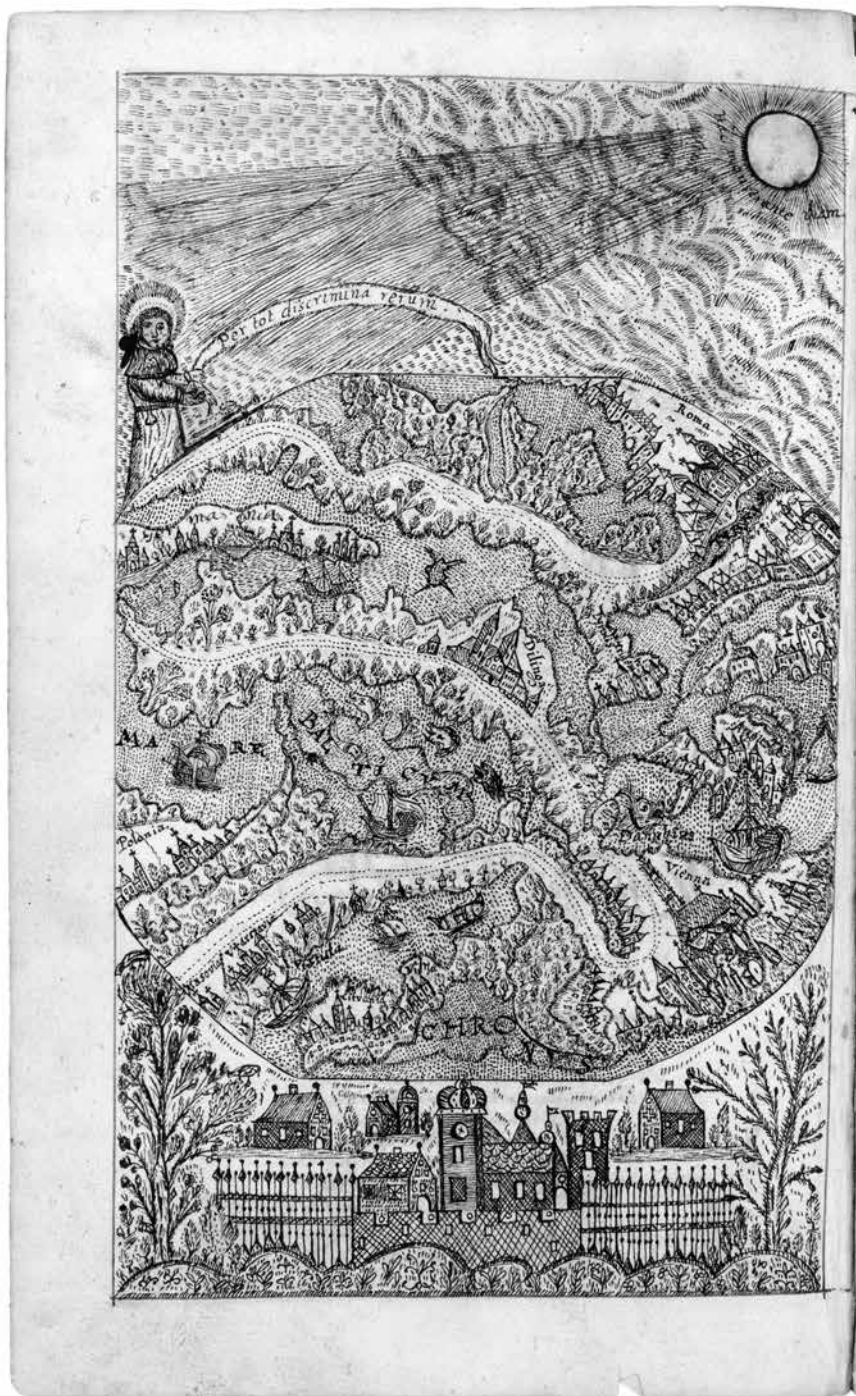

1 pav. Embleminio kūrinio, skirto Stanislovui Kostkai, antraštinis lapas su jo kraštuose išpieštu ir embleminiuose kartušuose naudotu ornamentu.

turėtą Vilniuje išleistą knygą padovanojo Minsko jėzuitų bibliotekai. Tai itin iškalbingas faktas, liudijantis, kaip jėzuitai knygas veždavosi į keliones arba į naujas studijų ar darbo vietas, tiesiogiai dirbdami ir knygnešių darbą.

Taigi jaunuoliai Kražiuose tikrai turėjo literatūros dėstomomis temomis, ja galėjo naudotis bendrojoje bibliotekoje arba per savo profesorių jam skirtoje bibliotekėlėje, nes knygos buvo pagrindinis mokymosi šaltinis, o jėzuitų bibliotekos ir gausybė jų specializuotų rinkinių tikrai gerai aprūpino darbui ir studijoms skirta literatūra.

Emblemomis dekoruoto kūrinėlio analizė. Kražių rankraštyje (nuo l. 409 iki 425) yra emblemų kūrinėlis, kuris vadinasi „TABULA GEOGRAPHICA ITINERARUM / BEATI STANISLAI KOSTKA / DEVOTO ET SEQUACI CALAMO / RHETORUM S. I. REMENSA“ („Palaimintojo Stanislovo Kostkos kelionių žemėlapis, nužymėtas pamaldžiu ir paklusniu Jėzaus Draugijos retorių rašikliu“). Kūrinį sudaro antraštinis lapas, antraštinio lapo kitoje pusėje išpiešta iliustracija ir septynios embemos. (1 pav.)

2 pav. Stanislovo Kostkos gyvenimo kelio maršrutas.
Žemėlapis iliustracija. Piešė Jonas Horodeckis.

Pirmojoje iliustracijoje, kuri yra nupiešta kitoje antraštinio lapo pusėje, vaizduojamas didžiulis žemės rutulys (pasaulis) su smulkiai išmargintu žemėlapiu. (2 pav.) Jau nuo XVI a. žemėlapis buvo svarbus kelionių įrankis, jis buvo reikalingas ne tik keliaujantiems prekybininkams, bet ir maldininkams. XVII a. plintant vienai iš maldingumo formų – piligrimystei, vaizdiniai žemėlapiai tapo patikiama keliauninko orientavimosi priemone. Tad šiam emblemiam kūrinėliui pasirinkta jėzuitams aktuali keliavimo tema, paremta palaimintojo Stanislovo Kostkos gyvenimo istorija. Iliustracijoje aiškiai vaizduojamas žemės rutulys, kaip pasaulio simbolis ir jaunuolio nueitas kelias, kuris piešinyje perteiktas smulkiais punktyriniais brūkšneliais: nuo Rostkovo, jo gimtojo miesto Mazovijoje, per Vieną, Dilingeną, Augsburgą iki Romos, kurioje jis mirė ir buvo palaidotas Šv. Andriejaus bažnyčioje ant Kvirinalio kalvos Romoje. Žemėlapyje ir jaunuolio nueitame kelyje visi pažymėti miestai vaizduojami su jiems būdingomis panoramomis, išryškinat žymiausius jų architektūros statinius, pavyzdžiui, Vieną galime atpažinti pagal charakteringą Šv. Stepono katedros bokštą, o Romą – pagal Šv. Petro bazilikos kupolą. Vaizduojamas žemės rutulys yra vadinamas *Chronus* – laikas. Virš šio rutulio vaizduojamas ant žemės stovintis piligrimo rūbais apsirengęs Stanislovas Kostka, rankoje laikantis benderolę su įrašu: „Per tot discrimina rerum“ („Per tiekia išmėginimų [ko nors siekia]“; Vergilijus, *Eneida*, I, 204). Šalia jo vaizduojami ant žemės paguldyti valdžios simboliai – kalavijas ir karūna. Teigiama, kad Kostka dėl savo kilmingos prigimties atsisakė valdžios regalijų ir iškeliavo tikrą (dvasinių) vertybių vedamas, o kelią jam rodė saulė; įrašas įkomponuotas raižinio dešiniajame kampe prie saulės: „Hac monstrante viam“ („Čia rodomas kelias“). Geriau įsižiūrėjus, galima pamatyti, kad šiame laiko rutulyje – žemėje – vaizduojama ne tik jaunuolio kelionė, bet ir pačių pasakotojų, t. y. jėzuitams svarbių vietų, taškai, t. y. miestai. Žemėlapyje pavaizduotas Vilnius, įrašas „Lietuva“, pažymėta Varšuva, taip pat kiti jėzuitams svarbūs miestai ir vietovės – Tirolis, Tridentas. Taigi čia, šalia Kostkos kelionės žemėlapiro, įpinamas ir jėzuitų provincijų žemėlapis su svarbiais miestais ir jų skiriamaisiais bažnyčių siluetais.

Atskirai nuo viso pasaulio žemėlapiro, pirmajame piešinio plane, vaizduojamas dar vienas miestas. Jame aiškiai matyti pilis, bažnyčia ir rotušė, – taip simboliškai perteiktas miestas, turintis prekybos teisę. Pirmajame plane matome tiltą, taigi miestas yra prie vandens. Pirmiausia kyla klausimas, koks miestas taip išskirtinai čia pavaizduotas? Atidžiau įsižiūrėjus matyti atskirai nupieštas

nedidelis pastatas su įrašu „Collegium Pincense“ („Pinsko kolegija“). Taigi tai Pinskas, išikūręs prie Pinos upės. Pro jį ėjo pagrindinis vandens kelias iš Dniepro į Nemuną ir Vyslą. Pinos upė jungė didžiuosius miestus, todėl turėjo „didžiojo kelio“ vardą. 1581 m. Pinskas gavo Magdeburgo teisę. Jis garsėjo dėl čia išikūrusių vienuolinių ordinų ir daugybės bažnyčių. Lietuvos kanclerio Stanislovo Albrechto Radvilos rūpesčiu buvo pastatyta Šv. Stanislovo jėzuitų bažnyčia, konsekruota 1647 m. 1632 m. įsteigta kolegija, kuri vėliau iš medinio namo persikėlė į didžiulį mūrinį triaukštį pastatą, statytą 1651–1675 m. (vėliau, 1694–1738 m., prie jo buvo prijungtas dar vienas pastato sparnas). Kolegija tapo svarbiausia Lietuvos jėzuitų provincijos įstaiga, kurioje buvo dėstyti filosofijos ir teologijos kursai.

Iliustracijoje persipina du pasakojimo naratyvai – Stanislovo Kostkos kelias ir jėzuitams svarbių miestų žemėlapis su atskirai išskirtu LDK jėzuitų provincijos miestu – Pinsku.

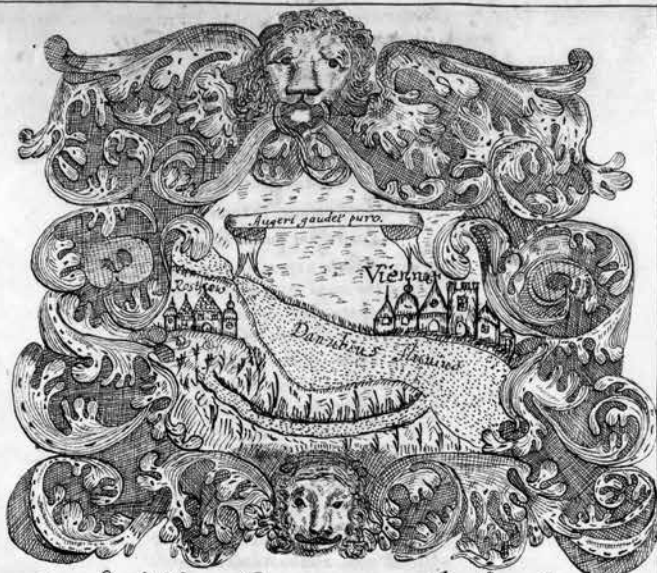
Toliau šis Stanislovo Kostkos kelionės pasakojimas tęsiamas tekstu. Jis pradedamas dalimi „Išdėstymas“, jungties funkciją atlieka citata iš Psalmių: *Advena ego sum et peregrinus sicut omnes patres mei* (Ps 38, 13: „Nes aš esu svečias pas tave, / keleivis, kaip ir visi mano tėvai³²“). Be jos, dar esama vienuolikos epigramų: „Tabula minor itinerum Beatissimi Peregrini compendio epigrammatico“ („Mažasis palaimintojo piligrimo kelionių žemėlapis, trumpai pateiktas epigramomis“).

Toliau šį pasakojimą plėtoja septynios emblemos.

Pirmąjį palaimintojo kelionės etapą žymi atkarpa Rostkovas–Viena (apie 300 km). **I emblemoje** vaizduojami du miestai – Rostkovas ir Viena, juos jungia Dunojaus upė (*Danubius Fluvius*). Lema: „Augeri gaudet puro“ („Džiaugiasi, kad gausina tai, kas tyra“). (3 pav.)

„Iter beati Stanislai Kostka ex patria Viennam. Angelica Innocentia“ („Palaimintojo Stanislovo Kostkos kelionė iš tėvynės į Vieną. Angeliškas nekaltumas“). „Symbolum: Ut fonticulus purissimus fluens in magnum amnem illius undas auget, ita beati Stanislai accessus ad laudatissimum seminarium Viennense eius commendationem auxit“ („Symbolis: Kaip švariausias šaltinėlis, įtekėdamas į didelę upę, jos vandenį pagausina, taip palaimintojo Stanislovo atvykimas į šlovingiausią Vienos seminariją padidino jos patrauklumą“).

³² *Šventasis Raštas. Senasis Testamentas*, iš lotynų kalbos vertė arkivyskupas Juozapas Jonas Skvireckas, (ser. *Pasaulinės literatūros biblioteka*), Vilnius: Vaga, 1991.

Iter B. Stanislai Kostka ex Patria Viennam Angelica Innocentia
 Simb. ut fonticulus purissimus fluens in magnum sonnem illius undas auget. Ita
 B. Stanislai accessus ad laudatissimum seminarium Viennense ejus commendati-
 onem auxit. TREVNIKOV.

Ode,
TRICOLOS TETRASTICHOS

Quis ille puro purior adspici
 Propter Lecha littora Narvia
 Scaturit argento, et silenti
 Fons placidas pedetritus undas?
 Vix dum paterno cespito profluus
 Rupit et iam marginis impotens
 Plenusq; lympharum laborat
 Divitiis tepidare ripis
 Illum et pudica Naiades aures
 Rosa coronant, et nive lili
 Sparsere cyros, et recenti
 Tempora circulle lauro.
 Agnisco fontem noscapientia
 Abusq; cunio pectora Kostuli
 Tenaq; et humentes oculos
 Et liquidam sine labe frontem

3 pav. Pirmoji emblema – kelionės pradžios, arba angeliško nekaltumo, emblema.

Geriau įsižiūrėjus matyti, kad emblemos dailininkas siekė pavaizduoti, kaip mažas upelis ties Stanislovo Kostkos gimtuoju Rostkovu išteka ir įteka į didelę upę – Dunoją, kuris, jau stipriai išplatėjęs, pasiekia Vieną. Tai miestas, kuriame jaunuolis įgijo „angeliško nekaltumo“ epiteta, Pranciškaus Hincso iškeltą jo emblemoje. Ties Vienos miestu vaizduojami jėzuitų kolegijos namai, skirtingų konfesijų bažnyčių bokštai, pilis (šie simboliai rodo, kad vaizduojamas didesnis miestas). Kūrinėlį pasirašė Pranciškus Hincas.

II emblema iliustruoja kitą kelionės atkarpą: Dilingeną–Augsburgą (apie 35 km). „Iter beati Stanislai Kostka Augusta Dilingam, sive devotio eximia erga Sanctissimum Eucharistiam“ („Palaimintojo Stanislovo Kostkos kelionė iš Augsburgo į Dilingeną, arba ypatingas pamaldumas Švenčiausiajai Eucharistijai“). „Symbolum: Sicut pane et potu reficiuntur viatores, ne deficient, ita Beatissimum Cursorem amor eucharisticis cupediis eadem de causa reficit“ („Simbolis: Kaip keliautojai stiprinasi duona ir vandeniu, kad neišsektų, taip dėl tos pačios priežasties meilė stiprina palaimintąjį keliauninką (žygūną) Eucharistijos gardumynais“). (4 pav.)

Emblemos ikonoje nupiešti du minėtieji miestai, kuriuos jungia kelias, prasidedantis ir pasibaigiantis ties miestų vartais. Šalia kelio, ant kalnelio, pavaizduotas pagrindinis keliautojų maistas – vandens taurė ir duonos kepalas. Lema, įrašyta kaspine: „Ne deficiat“ („Kad nenusilptų [maitinasi Eucharistijos gėrybėmis]“). Danguje vaizduojama šviečianti Švč. Eucharistija (kielikas ir ostija). Šioje emblemoje tarsi pabrėžiama dviguba kelionės nauda – žemiškoji ir dangiškoji. Emblemos autorius Jurgis Barščas.

III emblemoje šlovinama ilgiausia keliavimo atkarpa: nuo Dilingeno iki Romos (apie 1200 km). Ikonoje vaizduojamas nuo kalno riedantis akmuo su lema: „Ipsa repulsa urget“ („Nesėkmės gena“). Emblema aiškinama taip: „Iter beati Stanislai Kostka Dilinga Romam. Constantia in petenda Societate“ („Palaimintojo Stanislovo Kostkos kelionė iš Dilingeno į Romą. Atkaklumas siekiant tapti Draugijos nariu“). „Symbolum: Sicut lapis e vertice montis deciduus, per subiectos colles repercussus, maiorem impulsum acquirit, ita Beatissimus Adolescens ob ipsas dilationes ardentius expetit Societatem“ („Simbolis: Kaip akmuo, lekiantis nuo kalno viršūnės, atsitrenkęs į pakeliui stūksančias uolas, įgauna didesnę pagreitį, taip palaimintasis jaunuolis dėl atidėliojimų dar karščiau siekia tapti Draugijos nariu“). Emblemos prasmę puikiai paaiškina simbolio aprašymas, ilgiausia keliavimo atkarpa kartu žymi ir greitai artėjantį

Iter B. Stanislai Kostka Augusti Dilingam, sive devotis eximia erga
Sancissimam Eucharistiam.

Symb. Sicut pane et potu reficiuntur viatores, ne deficiant, ita Beatissimum Sacra-
mentum et Amor Eucharisticus cupedus eandem de causa revivit.

EUGENISIKOV

ODE

Nicolas Tevastropos.

Inter Vindelicos quidquid adhuc jacet
Dilingamq; via, propositi tenax
Insta cursor, amoris
Constanti pede curret,
Spectata est potior pars. Minor est labor
Istam jam septa, sequi, quam fuit aggredi
Igram committit primum
Inductis salebris pedem.
Nam tu magnifici Kostule pectoris
Non es degeneram de ore mentium
Dolis in genha. Ista
Lenius destituit tepor:
Istot pimis vehemens principij calor
Ist virtutis iter compulit arduum
Ist tentare negatas
Istbit sudoris vias!
Ist quot pavoris furus ab aruis
Ist transversos dedit pectoris impetus
Ist per blanda remittens
Ist decreta sui ponit.

4 pav. Antroji emblema – pamaldumas Švč. Eucharistijai.

5 pav. Trečioji emblema – jaunuolio įstojimas į Jėzuitų ordiną.

6 pav. Ketvirtoji emblema – Švč. Mergelei Marijai, Dievo Motinai, paskirta emblema.

kelionės tikslą – jaunuolio įstojimą į Jėzuitų ordiną. Kūrinėlio autorius Paulius Zavistovskis. (5 pav.)

IV emblemoje vaizduojamos trys lelijos su įrašu kaspine: „Est mea mater“ („Yra mano motina“). „Iter beati Stanislai Kostka Romae ad Beatissimam Virginem Maiorem. Cultus B. Virginis Mariae“ („Palaimintojo Stanislovo Kostkos kelionė Romoje pas Švenčiausiąją Mergele (it. *Maggiore*). Švč. Mergelės Marijos garbinimas“). „Symbolum: Sicut lilia candida reclini culmo spectant natalem terram, sic innocentissimus adolescens in Beatissimam Virginem filiali cultu et amore ferebatur“ („Simbolis: Kaip baltos lelijos nuo stiebų linkta prie gimtosios žemės, taip doriausias (skaisčiausias) jaunuolis iš sūniškos pagarbos ir meilės linko garbinti Švč. Mergele“). Marijos garbinimas – viena iš jėzuitų pamaldumo formų, o lelija – žinomas ir populiarus Marijos simbolis. Kūrinį parašė Jacintas Gonsovskis. (6 pav.)

VI emblemoje vaizduojamas šventasis ir amžinasis miestas Roma, virš kurio susikaupę didžiuliai debesys – gedulingi šešėliai – kyla aukštyn, taip pat vaizduojamas žaibas. Lema: „Vident longinqua micantem“ („Mato spindintį iš toli“). Taip vaizduojama dar viena kelionė: „Iter posthimum famaē beati Stanislai Kostka in universum orbem“ („Paskutinė palaimintojo Stanislovo Kostkos šlovės kelionė į visą pasaulį“). „Symbolum: Sicut fulgur (ex atris nubibus) exit ab oriente et paret usque in occidentem (Matth. 24 [:27]), ita claritas virtutum beatissimi adolescentis ex offussis mortualibus umbris Romae late in orbem diffunditur“ („Simbolis: Kaip žaibas tvykstelėja iš rytų ir nušvinta iki vakarų (Mt 24, 27)³³, taip palaimintojo jaunuolio dorybių šviesa iš apgulusių gedulingų šešėlių Romoje plačiai pasklinda po pasaulį“). Kūrinėlio autorius Urbonas Alshutas. (8 pav.)

Paskutinėje **VII emblemoje** vaizduojamas keliapakopis, daugybe srovių trykštantis fontanas su lema: „Multos se fundit in usus“ („Geriau trykšta daugeliui poreikių“). Jis simbolizuoja teikiamas malones. „Reditus beati Stanislai Kostka in emensum spatiis ex laude sanctitatis orbem, sive Thaumaturga post mortem beneficentia“ („Palaimintojo Stanislovo Kostkos sugrįžimas iš garbės šventumo į apkeliautą pasaulį, arba Stebuklingas po mirties gerumas“). „Symbolum: Fons in altum deductus per siphones multos in usus refunditur. Ita beatissimus Thaumaturgus e caelo plurima et varia praestat beneficia“ („Simbolis: Versmė, trykštanti kaip fontanas, gaivina daugelį poreikių. Taip palaimintasis Stebukladarys iš dangaus teikia daug įvairių geradarysčių“). Kūrinėlio autorius Paulius Kazimieras Ciekavas. (9 pav.)

Skaityti ir suprasti emblemas nėra sunku, nes mokymosi procese studentas turėjo pagrįsti, paaiškinti embleminio simbolio sumanymą. Tad emblemų interpretatoriui reikia perskaityti studento užrašytą simbolio reikšmę ir perprasti jo užkoduotą mintį. Žinoma, spausdintuose emblemų rinkiniuose tokio paaiškinimo nerasime, skaitytojas, sujungdamas lemos, ikonos ir inskripcijos bei epigramos reikšmes, turi pats atlikti šį idėjos algoritmą.

Taigi pasirinkę kelionės įvaizdį, visus iškeltus palaimintojo gyvenimo etapus jaunieji kūrėjai sujungė keliavimo idėja. Verta sugrįžti prie pirmosios iliustracijos – vaizdinio kelionės žemėlapiu, kuris yra nupieštas antraštinio

³³ *Šventasis Raštas. Senasis ir Naujasis Testamentas*, antrasis papildytas leidimas, vertimas iš hebrajų, aramėjų ir graikų kalbų, Vilnius: Katalikų pasaulis, 1999.

Reditus B. Stanislai Kostka in emensum spatium ex laude sanctitatis orbem. Sive Thaumaturga post mortem beneficentia.

Symb: Fons in altum acutus per syphonos, multos in usus refundit. Ita Beatissimus Thaumaturgus, è cælo uisitans, et varia præstat beneficia.

Tricatos Tetrastrophos.

Σωσπία.

Soporne vincit lumina, num vetus

Arx Magistri mo Stanis tenet?

An vocis in lucem sepultas

Vlla palingenæis remissis.

Quis me terras hæpar ab Atheris

Festina nuper quem tulit Atræos,

Revisit, et uicinis patens!

Præcæsi obit pede Kostka terris!

Non forma uultu, non oculis uis

Vigor recessit, gratia non gens

Admiræ auerens, no Kostka?

Alum, subito affinis lauit ore

Pennis relicto, aliger aureæ

Sphebus auct! non alio cohoris

Aloue spectari, soleve

Aligerem soles ore uenq.

9 pav. Septintoji emblema – Malonių fontanas.

lapo kitoje pusėje. Pirmiausia atsakykime į klausimą, kodėl emblemos yra septynios, kai studentų būta aštuonių? Visuose anksčiau minėtuose embleminiuose kūriniuose emblemų yra tiek, kiek studentų. Šis atvejis išskirtinis. Suskaičiavus visus emblemų autorius, lieka vienintelis Jonas Horodeckis, kuris neparašė emblemos teksto. Ką jis tada veikė? Atsakyti galima tik hipotetiškai. Kadangi antraštinio lapo kompozicija buvo itin sudėtinga, aštuntasis studentas rengė kaip tik jį, studijavo žemėlapius ir piešė Stanislovo Kostkos kelionės maršrutą. Vienas dalykas sutampa, ko gero, neatsitiktinai – kiek anksčiau tas pats studentas Horodeckis Stanislovo Kostkos garbei parašė šlovinamąją kalbą *Matininkas*. Būtent šis studentas turėjo galimybę geriau išstudijuoti bibliotekoje turimą medžiagą ir, matyt, dėl sukauptų žinių, buvo paskirtas vadovauti kuriant šį emblemą. Įgyvendindamas sudėtingą žemėlapio piešimo darbą, jis turbūt sugaišo tiek pat laiko, kiek kiekvienas kurdamas po vieną eilutę emblemą. Todėl kūrinių ir sudaro septynios emblemos su jas jungiančiu vienu dideliu visą lapą užimančiu piešiniu – simboliu Stanislovo Kostkos kelionės žemėlapiu. Čia reikia pastebėti ir išryškinti tai, kad, kurdamas tokio sudėtingumo piešinį, jis turėjo pasitelkti reikiamą ikonografinę medžiagą.

Aktualu išsiaiškinti, kaip jaunas studentas galėjo pavaizduoti Pinsko kolegijos ir miesto panoramą. Pinskas yra pakankamai toli nuo Vilniaus ir Kražių, o jaunuoliai dėl savo jauno amžiaus vargu ar turėjo progos jį aplankyti. Tačiau iš dėstytojo Petro Puzinos biografijos tikrai žinome, kad Pinske jis jau buvo lankęsis. Čia Puzina studijavo filosofiją ir šio kurso metu įgijo geometrijos pradmenų, taigi turėjo praktiškai gebėti nupiešti pastato silueto eskizą. Tikėtina, kad Puzina nupasakojo arba vaizdžiai perteikė (pasitelkdamas eskizus, o gal bibliotekoje saugomus leidinius ar dar kokius nors kitus šaltinius) Pinsko kolegijos ir miesto pastatų vaizdą. Buvo minėta, kad biblioteka garsėjo matematiniais leidiniais, prie kurių galima priskirti ir visus architektūros veikalus³⁴. Aiškėja, kad mokytojo įtaka buvo labai reikšminga. Gali būti, kad sumanymą iliustracijoje pavaizduoti Pinsko panoraminį siluetą pateikė pats dėstytojas. Peršasi išvada: ne tik tekstinius, bet ir vaizdinius šaltinius parūpindavo mokytojas, taip iliustracijoje atsidūrė Pinsko kolegijos, kaip svarbios LDK jėzuitų provincijos istorijos dalies, pastatas ir prasidėjusios

³⁴ LMAVB, F165-378 – [Michał Brensztajn,] „Biblioteka szkoły Krozkiey“, in: *Mykolo Biržiškės fondas*, 1926, l. 9.

papildomo flygelio statybos. Taigi, prieiname prie išvados, kad šiam darbui vadovavo Jonas Horodeckis, kuris piešė antraštinį lapą, gilinosi į žemėlapi ir į atskirų statinių architektūrą, kuri yra vaizduojama ne vien didžiojoje iliustracijoje, bet ir beveik visose emblemose. Panašu, kad jis ir vadovavo visam embleminio kūrinio kūrimo darbui. Kaip galėjome matyti, anksčiau pateiktas palaimintojo gyvenimo aprašymas ir embleminė jo interpretacija yra du skirtingi dalykai. Galima sakyti, kad jėzuitai, plačiai naudodami alegorinę vaizdų kalbą, asmens gyvenimo biografiją pavertė gyvenimo prasmės apmąstymu. Kalbant šiandieniniais terminais, jie konceptualizavo tekstą, parinkdami šventojo gyvenimui apibūdinti alegorinius simbolius iš kasdienės aplinkos ar gamtos procesų – upės tėkmės, akmens riedėjimo, žvakės liepsnos ir pan., ir sustiprino krikščionišku žodžiu, taip suteikdami pasakojimui visuotinumą dėmenį, krikščioniško pasaulio prasmę.

Galima teigti, kad šis rankraštis rodo, jog buvo rengiami puikūs būsimų idėjų meistrai, gebėsiantys kurti ištisas meno kūrinių idėjines programas ar jų ciklus. Visa tai, kaip žinome iš istorijos, buvo panaudota XVIII a. itin dažnai gaisrų niokotoms bažnyčioms atnaujinti. Jų sienos buvo dekoruojamos emblemėmis kompozicijomis ir sudėtingas ikonografinės programos slepiančiais monumentaliosios tapybos kūriniais.

IŠVADOS

Kražių rankraštis buvo rengiamas nuo 1694 m. rudens iki 1695 m. pavasario kaip vientisa retorikos studijų knyga. Manoma, kad jaunieji jėzuitai, paskatinti savo mokytojo, iš karto numatė vieną iš savo kolegų, gabesnią dailei ir kaligrafijai, kuris ir užbaigė visą metų kūrybos darbą. Tai Pranciškus Hincas, išrašęs ir piešiniu papuošęs antraštinį rankraščio lapą. Hincas buvo pagrindinis viso rankraščio dailininkas, kuris storesne plunksnele šriftais taip pat išrašė atskirų kūrinių antraštes.

Rankraščio struktūra, be abejonės, priklausė nuo mokytojo ir jo dėstomos medžiagos. Tai tampa akivaizdu Kražių rankraščių palyginus su kitų metų – 1696-ųjų rudenį ir 1697-ųjų pavasarį Oršoje rengto to paties dėstytojo Petro Puzinos retorikos kurso vaisiumi – rankraštine knyga. Abiejų rankraščių

medžiagos dėstymo bendrumai rodo retorikos studijų programos ypatumus ir dėstytojo siekį išmokyti vaizdaus kalbėjimo, rašymo ir piešimo meno. Visa tai puikiai sujungė tuo metu Puzinos dėstytas retorikos kursas.

Knygos buvo pagrindinis mokymosi šaltinis, o jėzuitų bibliotekos su gausybe specializuotų rinkinių tikrai gerai aprūpino vienuolius darbui ir studijoms skirta literatūra. Jaunuoliai Kražiuose nestokojo literatūros dėstomomis temomis, be to, knygomis galėjo naudotis bendrojoje bibliotekoje arba per savo profesorių jam skirtoje specializuotoje bibliotekėlėje, kurioje saugotos ir kitos rankraštinės panašiu principu parengtos knygos. Taigi, galime kelti prielaidą, kad ir ši aptariamoji Kražių rankraštinė retorikos knyga buvo pasitelkiama retorikai ir poetikai dėstyti, o vėliau, kartu su kitomis specializuoto rinkinio knygomis, buvo perkelta į Slucką, kur imta rengti retorikos pedagogus.

Atskleidus embleminių kūrinių kūrimo eigą ir plačiau aptarus Stanislovui Kostkai skirtą kūrinių, galima teigti, kad studentas Jonas Horodeckis vadovavo įgyvendinant kūrybinį sumanymą. Jis rengė viso puslapio piešinį, todėl išstudijavo žemėlapius ir turėjo kruopščiai išpiešti Stanislovo Kostkos kelionės maršrutą. Horodeckis, įgyvendindamas sudėtingą žemėlapių piešimo darbą, matyt, sugaišo tiek pat laiko, kiek visi kiti jaunuoliai, kūrę po vieną eiliuotą emblemą. Todėl kūrinių sudaro septynios emblemos su jas jungiančiu vienu dideliu visą lapą užimančiu piešiniu. Manoma, kad mokytojo įtaka buvo labai reikšminga ir gali būti, kad iliustracijoje pateikti Pinsko panoraminį siluetą sumanė pats dėstytojas. Vadinas, tiek tekstinius, tiek vaizdinius šaltinius parūpindavo mokytojas, o jo indėlis kuriant emblemas buvo ypač svarbus. Jėzuitas Petras Puzina savo teorinėmis ir praktinėmis žiniomis uždegė studentus bendram kūrybiniam darbui, kurio vaisius – puiki mūsų dienas pasiekusi Kražių retorikos rankraštinė knyga.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

RANKRAŠČIAI

Čartoriskių biblioteka, Rkp. 2188 IV – *Primus manipulus e Parnassia messe per menses autumnales collectus, sive selectae praesentiorum poetarum lyricorum odae paraphrasi vernacula redditae a rhetoribus Orsensibus Soc. Iesu anno 1696.*

Čartoriskių biblioteka, Rkp. 1867 IV – *Orsa rhetorica seu utriusque eloquentiae flores inter nominales Orsae rosas bienio editi, ad meliorem eruditionis frugem regalibus Iagellonici manipuli auspicijs proveciti et duos in manipulos colligati anno 1696.*

Čartoriskių biblioteka, Rkp. 1866 IV – *FrVctVs hornI || MeDlattelNs Rhethorlcae || CrosIs ab ACaDeMICIs || SoCletatIs. || FVsl et In CornVCoplaM || DepoltI. || Sive || Specimina profectus || in utraq[ue] Eloquentia || Rhetorum Crosensium || Societatis IESV. || ANNO || M.DC.XCV [1695].*

LMAVB, F165-378 – [Brensztejn Michał,] „Biblioteka szkoły Kroźkiew“, in: *Mykolo Bir-žiškės fondas*, 1926, l. 1–15.

LVIA, f. 525, ap. 8, b. 1028 – Vilniaus buvusios jėzuitų akademijos 1773–1774 m. vizitacijos aktas.

LVIA, f. 567, ap. 2, b. 55 – Kražių kolegijos bibliotekos 1803 m. knygų sąrašas.

SPAUSDINTI ŠALTINIAI

[BARTOLI DANIEL,] *O Żywocie y Cudach B. Stanisława Kostki z zakonu zebrania Paná Jezusowego, Księgi dwie napisane po Włosku przez W. X. Daniela Bartola, a potym przez W. X. Woyciecha Tylkowskiego tegoż Zakonu Ná Polski ięzyk przelożone*, W Wilnie: W Drukárni Akadémickiej Societatis Iesu, 1674.

[MŁODZIANOVSKIS ANDRIEJUS,] *Icones symbolicae vitae et mortis B. Iosaphat martyris archiepiscopi Polocensis, expressae et perillustri domino d[omino] Georgio Stanislao Sapieha palatinidae Polocensis capitaneo Borisoviensi / oblatae ab Andrea Młodzianowski Societatis Iesu*, Viln[ae]: Typ[is] Acad[emicis] Soc[ietatis] Iesu, 1675.

[RADZIWIŁŁ ALBRECHT STANISŁAW,] *Żywoty Świętych. Z Naukami Doktorów Kościelnych, na każdy dzień przez cały Rok nabożne, a krotko opisane. W szelkiemu stą nowi do czytania y naśladowania wielce potrzebne. Przez Albrychta Stanisława Radziwiła, Xiążęcia na Ołyce, y Nieswieżu, Kanclera*, [Wilno], 1653.

[SKARGA PETRUS,] *Żywoty świętych Stárego y Nowego Zakonu, na każdy dzień przez cały Rok [...]*, W Krakowie: W Drukarniej Andzeiá Piotrkowczyka, K. I. M. Typographa Roku Pańskiego, 1644.

[TIŠKEVIČIUS STANISLOVAS,] *Nowy Patron Polski Blogoslawiony Stanisław Kostka Societatis Iesu. Z szerokich Pism poważnych Pisarzów krotko opisany / y zacnym Przenaświészey Panny Studentskim Bractwom / przy Akademiej Societatis Iesu Wileńskiej założonym / za Kolęde z winszowaniem wespoł szczęśliwego Roku tego 1621, ofiarowany od Stanisława Tyszkiewiczza, praefecta Congr. P. M. Visit*, [Wilno, 1621].

LITERATŪRA

BUTVILAITĖ RASA, „Architektūros mokymas senuosiuose Kražiuose XVII a.–XIX a. I pusėje“, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis = Vilniaus dailės akademijos darbai*, t. 36: *Kražiai amžių sandūroje*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2005, p. 21–31.

Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995, opr. Ludwik Grzebień SJ, Kraków, 1996.

- Index Librorum Latinorum Lithuaniae saeculi septimi decimi = XVII a. Lietuvos lotyniškų knygų sąrašas*, sudarė Daiva Narbutienė, Sigitas Narbutas. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.
- GRZEBIEŃ LUDWIK SJ, *Organizacja Bibliotek jezuitskich w Polsce od XVI do XVIII wieku*, (ser. *Klasycy jezuitskiej historiografii*, t. 5), wydanie drugie, uzupełnione, Kraków: Wydawnictwo WAM, Akademia Ignatianum, 2013.
- Katalog rękopisów Biblioteki Czartoryskich. Sygnatury 2001–2300*, Kraków: Museum Narodowe w Krakowie, 1999.
- Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdienis gyvenimas. Lietuvos istorijos skaitinių chrestomatija*, sudarė ir parengė Algirdas Baliulis, Elmantas Meilus, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2001.
- LAUCEVIČIUS EDMUNDAS, *Popierius Lietuvoje XV–XVIII a.*, redakcinė kolegija Juozas Galvydis, Adolfas Ivaškevičius, Juozas Marcinkevičius, Vytautas Merkys (atsakingasis redaktorius), Vilnius: Mintis, 1967.
- Kaip jėzuitai mylias trumpino. 1695 m. Kražių rankraščio prozos fragmentai*, parengė Živilė Nedzinskaitė ir Darius Antanavičius (ser. *Ištakos*), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2014.
- PACEVIČIUS ARVYDAS, *Vienuolynų bibliotekos Lietuvoje 1795–1864 m. Dingęs knygos pasaulis*, Vilnius: Versus aureus, 2005.
- RYPSON PIOTR, *Piramidy, słonca, labirynty. Poezja wizualna w Polsce od XVI do XVIII wieku*, Warszawa: Neriton, 2002.
- Šventasis Raštas. Senasis Testamentas*, iš lotynų kalbos vertė arkivyskupas Juozapas Jonas Skvireckas, (ser. *Pasaulinės literatūros biblioteka*), Vilnius: Vaga, 1991.
- Šventasis Raštas. Senasis ir Naujasis Testamentas*, antrasis papildytas leidimas, vertimas iš hebrajų, aramėjų ir graikų kalbų, Vilnius: Katalikų pasaulis, 1999.
- VIJŪKAS-KOJALAVIČIUS ALBERTAS, *Lietuvos istorijos įvairenybės*, sud. Darius Kuolys, komentarus parašė Darius Baronas, t. 2, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.
- Vilniaus universiteto bibliotekos plantenai: Katalogas*, sudarė Vidas Račius, (ser. *Fontes et Studia Historiae Universitatis Vilnensis*), Vilnius: Vilniaus universitetas, Vilniaus universiteto biblioteka, Mokslinių tyrimų ir paveldo centras, 2015.
- XVII a. Lietuvos lenkiškos knygos: kontrolinis sąrašas*, parengė Marija Ivanovič, Vilnius: Bibliografijos ir knygotyros centras, 1998.

The Artistic Design of the Kražiai Jesuit Manuscript of 1695: From an Ornament to a Map

S u m m a r y

The paper deals with the artistic design of a well-preserved manuscript that was written in 1695 during a Jesuit course of rhetoric studies in Kražiai and is kept at the Czartoryski Library in Cracow. The author gives a concise description of the ornaments of the manuscript, the peculiarities of calligraphy, the process of the emblem design, and the sequence of the teaching of rhetoric. Emphasis is laid on the exaction of the teacher Petras Puzina, his attention to the style of both the word and the text, and the language of images. A brief review is made of the literature published in Lithuania and Poland at that time and dedicated to the first beatified Jesuit, Stanislaus Kostka. The author presents the analysis of one emblematic work, *TABULA GEOGRAPHICA ITINERUM / BEATI STANISLAI KOSTKA / DEVOTO ET SEQUACI CALAMO / RHETORUM S. I. REMENSA* (The Map of Journeys of Blessed Stanislaus Kostka, Marked by the Devoted and Sequacious Pen of the Rhetors of the Society of Jesus, l. 409–425), which consists of the title page, a page-size illustration on the reverse of the title page, and seven emblems. The paper focuses on its visual harmony and raises the question as to what lay at the basis of the design of individual images, what textual and visual sources could be accessed, who designed the map-like illustration, and how the team work used to be carried out. The role of the teacher was of great importance in this process: he not only set tasks and compiled the syllabus, but also selected textual and visual material, specified the whole conception and its realization, encouraged innovative artistic solutions, and demanded high calligraphic and artistic quality.